

בלב פתוח

יהושע זקבן

בלב פתוח

שיחות בארבע עיניים
עם הרב עדין אבן ישראל
שטיינזלץ

Yehoshua Seckbach
With an Open Heart
Conversations with Rabbi Adin Even-Israel Steinsaltz

יהושע זקבך
בלב פתוח
שיחות בארבע עיניים עם הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת משנה: שירה פינסון
עריכה: שרה המר
הגהה: כנרת עזריאל
עימוד: עדי רובין
עיצוב העטיפה: אליהו משגב
ציור העטיפה: פרץ שמוקלר www.peretz.ca

© כל הזכויות שמורות למחבר ולמכון התלמוד הישראלי, 2018

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-249-0 ISBN

נדפס בישראל 2018 Printed in Israel

ליעל

הדס, הילל, אביטל ודוד

חֲלָקֵי מִכָּל עַמִּי (קהלת ב', י')

תוכן העניינים

טהקדמה

שער האדם

3 חובת האדם בעולמו
21..... יראת שמיים
27..... עשה לך רב
33..... דרכי השגת החירות
41..... מבקשי ה'
49..... להיות בשמחה
57..... מאבקים פנימיים ושלוות הנפש

שער החברה

67..... מְמַלְכֵת כְּהֻנִים וְגוֹי קְדוֹשׁ
73..... התחדשות דתית
81..... תיקון עולם
91..... חיים בעולם שלא כולו טוב
99..... הנהגה
111..... זוגיות
119..... חינוך - מילדות עד שיבה

שער התרבות

131	אומנות יהודית
147	היחס לספרות
159	עולם מודרני ופוסט מודרני
171	היחס לרפורמים ולקונסרבטיבים
177	תמימות ומורכבות
185	שמירת החומות
195	אודות המחבר

הקדמה

בין השנים תשס"א ותשע"ג פגשתי את הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזליץ) באופן תדיר, במסגרת שיחותיו האישיות עם אנשי צוות בישיבת "מקור חיים". השיחות נסבו סביב נושאים הקשורים בעולם החינוך, נפש האדם, דרכי הוראה ועוד הרבה, אך חוץ מכל העניינים הפרטיים, הקרין הרב עדין את אהבת הדעת, את הרצון לגדול, ובעיקר הדריך אותנו שלא לתת לרוח ולסקרנות האנושית להסתפק בקיים, תמיד לשאוף "עַד בְּלִי דַי" (מלאכי ג', י).

בשנת תשע"ו נפגשתי עם הרב עדין אבן-ישראל לסדרת מפגשים העוסקים בדילמות הקשורות באדם, בחברה ובתרבות. המטרה המרכזית הייתה לתת "כנפיים" למחשבות שאנו חושבים או למעשים שרובנו עושים בחיי היום-יום הקשורים לנושאים אלה. ואכן, אחת לשבוע, בחדר אפוף עשן מקטרת, הועלו הנושאים, נשאלו השאלות, והרב עדין ניתח את נושאי הדיון בפרספקטיבות שונות.

פעמים שהרב התייחס ישירות לעניין, ופעמים שהדיון הסתובב ב"עולמות שונים" עד שבסופו של דבר חזרו הדברים ונקשרו לנושא המרכזי. בחלק מהמקרים הציע הרב נקודת מבט אחרת, לפעמים הפוכה ממש לזו שממנה הגיעה השאלה. יש שהדברים נאמרו כהרצאת דברים, ויש שנאמרו בארבע עיניים, באינטימיות מיוחדת בין רב לתלמיד. חלק משיחות אלו הודפסו בספר.

בפגישות עם הרב עדין ניכר שהרב מדבר את שפת הקודש הניזונה מהמקורות, ואת שפת החול לגווניה; שפת המתמטיקה, הספרות, המדע, הפילוסופיה ועוד. ערבוב השפות יחד יוצר שפה חדשה המטשטשת את הגבולות ומקדשת את החול. פעמים הרבה טיילנו בעולמות הידע הרבים עד שבסופו של דבר תופעות מדעיות, פילוסופיות, היסטוריות, מתמטיות ועוד, התאחדו לנקודה מהותית אחת הבאה לידי ביטוי בתצורות הדעת השונות.

במפגש תלמידי הרב עדין אבן-ישראל שנערך ללא נוכחותו של הרב שאל אחד המשתתפים את החברים: אם הרב עדין היה כאן בחדר, מה הדבר החשוב ביותר שהוא היה מבקש מאיתנו? תלמיד אחד ענה שהרב היה מבקש שנחיה חיי אמת, האחר אמר שנחיה חיים אחדותיים, השלישי הציע שהרב היה מבקש שנאיר פנים זה לזה, והיו שטענו שהרב היה מבקש שנפסיק להתעצל ושכל אחד ילמד לפחות את ספרי היסוד של היהדות (תנ"ך, תלמוד בבלי, שולחן ערוך וזוהר) כדי שנצא מגדר "עמי הארצות". תשובות אלו ואחרות מילאו את ליבי שמחה משום שידעתי שאכן פנים רבות לו לרב עדין אבן-ישראל, ודברים הנראים שונים ואף הפוכים - מצויים כולם על לוח ליבו מבלי שיש סתירה או קונפליקט פנימי ביניהם.

הקדמה

בעריכת הספר השתדלתי לשמור על סגנונו הייחודי של הרב ועל החופש הקיים בשיחה חופשית. למרות זאת, פעמים שצורכי העריכה והרצון לאפשר קריאה קולחת הביאו לשינוי בצורה או בסדר הדברים. אומנם השיחות נסבו על שאלות ששאלתי את הרב, אך לאחר העריכה נמצאו הדברים עומדים מצד עצמם, ולכן השארתי רק את השאלות המרכזיות.

ספר זה נכתב מתוך נקודת מבט של בקשת אלוקים ורצון פנימי לעשות את המעשה הנכון המוצא חן בעיני אלוקים ואדם, ללא משוא פנים. עם כל זה, הדברים בספר דנים גם בנושאים כלליים המעסיקים בני אדם שיש בליבם געגוע לעולמות של טוב, אמת ויופי. בנוסף, הספר מציג מחשבות רעננות בניחוח חסידי בנושאים הקשורים בהווה היהודית-ישראלית, ובאוניברסלי הכללי. אם אחד מהפרקים יגרום לקוראים לחייך או לשמוח, להרהר במחשבה טובה, או אפילו להחליט לדייק את כיוון החיים, הרי שהספר השיג את מטרתו.

תודות

תודה לגברת יהודית שבתא ולידידיה אבינר שהמציאו לידי כתבים של הרב שטרם פורסמו העוסקים בנושאים קרובים לנושאי השיחות. חלק מהחומר הזה הצטרף לספר והעשיר את נושאי הדיון. פרומה בילט דאגה במסירות שהפגישות ייערכו במועדן ואף דאגה שמסגרת הזמן לא תגלוש הרבה מעבר למותה. חברים יקרים קראו את כתב היד והעירו הערות ששיפרו את התוצר הסופי. אהבה פורטנגג עמלה על עריכה לשונית באחריות ובהקפדה, עד לקבלת טקסט מזוקק, "למען ירוץ קורא בו" (חבקוק ב', ב). אנשי הוצאת מגיד היקרים: הרב ראובן

ציגלר, שרה המר, שירה פינסון ושאר החברים מאחורי הקלעים, עמלו בשותפות ובעין טובה שהספר יצא במיטבו. תודה גדולה לכולם. תודה למיכל פאלק ומרדכי בילט על גיבוש קבוצה הנפגשת עם הרב עדין בשבתות ללמוד דברים הקשורים בעיקר בבינת הלב. תודה לישיבת מקור חיים שהייתה לי בית רוחני, בדיבוק חברים, משם הכול התחיל. הספר יוצא לאור בשנת הגבורות לרב עדין. תפילה לבריאות טובה ושלמה, "דשנים ורעננים יהיו", בהתחדשות, בשמחה, ובהמשך יצירה.

יהושע זקבך, ירושלים תשע"ח

שער האדם

חובת האדם בעולמו

הרמח"ל פותח את ספר מסילת ישרים במשפט, "יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו". האם יכול האדם להגיע לידיעה בהירה על אודות חובתו בעולמו? כיצד מגיעים לידיעה זו, והאם ידיעה זו היא סטטית או שמא דינמית ומשתנה לאורך השנים?

כשאנו דנים בשאלת חובת האדם בעולמו אפשר לדבר על האדם כיצור מופשט, אלא שמעבר להפשטה יש מציאות של אדם מסוים, ולכן נרון בשאלת חובתו של פלוני אלמוני בעולמו. ההנחה הבסיסית היא שלא ייתכן שיהיו שניים או שלושה אנשים שתהיה להם חובה דומה, משום שכל אדם הוא נפרד והוא חי בעצמו, וכל אחד שונה. נוסף על כך, כל אדם חי בעולם שונה משום שהשונות של האדם עצמה יוצרת גם חלק מהעולם המיוחד לו. לכן דיון בסוגיית חובת

האדם בעולמו עוסק בשאלות מיהו האדם ובאיזה עולם הוא חי, והתשובות כמובן לא יהיו זהות במקרים השונים.

נקודת המבט לשאלה זו יכולה להיות מלמעלה (מה ריבוננו של עולם מצפה ממני), ויכולה להיות מלמטה (מה אני מבין שאני צריך לעשות). מנקודת מבט של למעלה אדם נשלח לעולם הזה לא בשרירותיות או באקראיות, אלא מתוך הנחה שלכל אדם תפקיד מסוים בעולם, והתפקיד הוא יחידאי משום שאין צורך בשני אנשים שיעשו את אותה המשימה. הציפייה היא שהאינדיבידואל שנברא בעל צדדים רבים, מעלות וחסרונות, נטיות נפש והיסטוריית חיים, יבצע את תפקידו המיוחד בעולמו כי לכך נוצר. הנקודה המקבילה מלמטה היא שהאדם נמצא בתוך עולמו ושואל: מה אני צריך לעשות בעולם? השאלה אינה נובעת משליחות או ממשימה מלמעלה אלא מתוך עמידה בעולם. יש גם מצבי ביניים שבהם האדם שואל את עצמו מה מצפים ממני לעשות, וזו שאלה של מטה שמנסה להבין את הלמעלה.

כל אדם מחפש כיצד לפעול בעולם שהוא נולד לתוכו. ייתכן שהיינו מעדיפים לקבל פתק משמיים לאן ללכת ומה לעשות, אך אנו לא מקבלים אותו, וממילא איננו יודעים לאן ללכת, ואפילו איננו יודעים אם אנו הולכים בדרך ההפוכה. לו היה האדם נזרק לאי בודד, חייו היו פשוטים יותר, משום שהאי עצמו הינו מקום התחום בגבולות. אך המציאות הרגילה היא שהאדם חי בעולם מלא אפשרויות, הוא חלק מעולם, חברה ומציאות, אך מצד שני הוא עדיין נשאר בודד בהחלטותיו.

פעמים שאדם נולד לתוך משפחה עם תבניות חיים מוגדרות שהופכות להיות חלק מהאדם עצמו. התבניות האלה גורמות לאדם ללכת לכיוון מסוים, והאדם כלל אינו מרגיש שהוא הולך בדרך

חובת האדם בעולמו

שאיננה דרכו. לפעמים בני נוער או מבוגרים מגלים שהעולם שבו הם גדלו איננו עולמם, ואז הם חוזרים ושואלים את עצמם את שאלת השאלות, "מי אני?" שאלת "מי אני ומה תפקידי?" יכולה לצוץ בכל רגע. השאלה יכולה לנבוע מתוך האני הפנימי של האדם, היא יכולה לנבוע מהאמונה שיש תכלית לדברים, והיא יכולה אף לעבור ממורה לתלמיד או מחבר לרעהו.

קל יותר לחשוב על שאלת מהות ה"אני" כשאדם נתון במצב של בדידות ויש לו חופש הבחירה, אך קשה יותר כשהשאלה נשאלת לאחר שנים רבות של הליכה בתבנית מסוימת, ואז לפתע האדם מגלה על עצמו שהוא פשוט לא יודע לאן הוא הולך. פעמים שאדם חי בעולם ברור וחלק, אלא שלפתע נקודת המבט משתנה והוא רואה דברים אחרת, בדיוק כשם שבציורים שבהם אשליה אופטית אפשר לראות כמה תמונות (צעירה או זקנה, ציפור או ארנבת) המשתנות עם שינוי נקודת המבט. רגע גילוי העצמי יכול להיות מדהים או כואב, משום שמגלים שאנחנו לא רק חלק מקבוצה, אלא שיש "אני", וה"אני" הזה נולד מחדש.

רמת הבהירות של גילוי העצמי משתנה מאדם לאדם, בעיקר משום שיש באדם חלקים פנימיים מאוד של הקבוצה או של העולם הישן שאינם משתחררים במהרה. דומה הדבר לתינוק המגיח לעולם ואט-אט מגלה את נפרדותו מהאם ואת עצמיותו בבהירות גדלה והולכת. פעמים רבות כשאדם מגלה את עצמיותו הוא שואל את עצמו מחדש כיצד לחיות את חייו, אלא ששאלה זו אינה מחויבת המציאות, והיא בעיקרה שאלה דתית הקשורה באמונה שיש לאדם תפקיד בעולם, ושהוא נשלח לעולם כדי להגשימו.

ראוי לציין שאין תשובה טובה או תשובה פשוטה לשאלה "מי אני ומה תפקידי?" אדם המנסה לענות על שאלה זו ראוי לו

להיזהר שלא לשקוע בתוך האני הפרטי, משום שאז האני העצמי ממלא את כל עולמו - האגוצנטריות נהיית מרכז החיים, ובו בזמן העולם החיצוני מצטמק והולך.

העולם כמבוך

בשעה שאדם מבקש לסלול את דרכו הייחודית בעולם, הוא מגלה שיש דרכים רבות מאוד, פעמים שהדרכים נבדלות זו מזו באופן מהותי, ופעמים שיש הבדלים דקים בין הדרכים. כיצד ידע האדם באיזו דרך ללכת? גם בשעה שאדם יודע מהו היעד שהוא רוצה להשיג, כיצד ידע שאכן הדרך שבה הוא הולך תוביל אותו ליעד הרצוי?

חיי האדם בתוך העולם משולים לחיפוש דרך בתוך מבוך. מבוך הוא מבנה מסובך ומורכב שקל להיכנס אליו, אך לאחר שנכנסים מגלים שאין דרך יציאה ברורה. בימינו נבנים המבוכים לשעשוע - המבוך מעמיד אתגר בפני מי שנכנס ומחפש את הדרך לצאת ממנו, ופעמים שההסתבכות במבוך גורמת לתסכול לאלו שאינם מוצאים את דרכם החוצה. השעשוע במבוך עומד על אתגר שיכול להיות מסובך ומורכב, אולי כזה שהוא מעבר ליכולת האינטלקטואלית של הנכנס לתוכו, אבל כל אחד יודע בידיעה ברורה שהשהות במבוך זמנית - או שהנכנס יצא בכוחות עצמו, או שיוציאוהו מתוכו.

בחיים הממשיים יש מצבים שבהם בני אדם נכנסים לתוך "מבוך" שבאמת אין ממנו מוצא. כך לדוגמה שאלות רבות, הן עיוניות, הן מעשיות, נשארות לעולם בלא תשובה. כבר בראשיתה של המתמטיקה היו דוגמאות לבעיות שלא רק שלא היה להן פתרון,

חובת האדם בעולמו

אלא גם נמצאו דרכים להוכיח שאינן ניתנות לפתרון. בדרך כללית מאוד אפשר לומר כי מהלך החיים של כל אדם לחוד, אולי של האנושות בכלל, אולי של העולם בכל ההיקף שלו, הוא מעין מבוכ. כשאנו נכנסים לעולם הרי בעל כורחנו אנו נכנסים להוויה שהיא סבוכה לאין ערוך יותר משבכוחנו להבין.

גם אם אדם לומד ויודע למצוא שבילים בסבך העולם, ומכוח אלה מצליח להתפרנס, למצוא לעצמו בן או בת זוג, ואפילו לנסות ללכת לכיוון מסוים, עדיין עולה השאלה אם ההליכה הזאת, בעזרת השבילים הללו, מובילה למקום מסוים, או שמא האדם הולך במעגל מסביב לנקודה אחת. אני אוכל היום, אכלתי אתמול, אוכל מחר, אבל האם אני מתקדם לכיוון מסוים בתוך המהלך הזה? במילים אחרות: חיי של כל אדם הם שיטוט בדרכים אילמות שאין בהן שלטים המורים אפילו על כיוון כללי של יציאה. לאדם שמעלה את השאלה הזאת בדעתו, המבוכ הזה של החיים יכול להיעשות נושא מרכזי לענות בו, בעיית חיים שאדם חי בה ומסביב לה כל ימיו.

אחד הציורים היפים שמעלה בדיוק את השאלה הזאת בלשון אחרת נמצא בספר קהלת: "רְאִיתִי אֶת הָעֵנָן אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְבְנֵי הָאָדָם לְעֵנֹת בּוֹ. אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֵה כְּעֵתוֹ גַּם אֶת הָעֵלֶם נָתַן בְּלִבָּם מִבְּלֵי אֲשֶׁר לֹא יִמְצָא הָאָדָם אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים מֵרֵאשִׁי וְעַד סוּף" (קהלת ג', י-יא). ולמעשה, רוב רובו של ספר קהלת יכול בעצם להיקרא: "עיונים במבוכ הקיום".

מן הראוי להדגיש כי ראיית המבוכ איננה קשורה להשקפת עולם מסוימת, וגם לא לדרגה כלשהי של אינטליגנציה ולא להשקפת עולם כלשהי. זאת היא הבעיה של הקיום, האקזיסטנציה האנושית, שאם היא מודעת לעצמה, היא מודעת גם לבעייתיות הזאת. המבוכ הזה גדול מאוד, והוא כל כולו נטוע בחיק הטבע וכל כולו מלא

פעילות והתרחשויות. מכל מקום, מבוך הוא זה, שמפעם לפעם יכול אדם להעלות בדעתו את השאלה: להיכן הולכים? והאם יש באמת דרך לפתרון אמת?

יוצא אם כן שכל אדם חי את חייו במבוך, ואין הבדל בין מי שמחפש את הדרך הראויה לבין מי שהולך במבוך באופן סתמי. איך ייתכן דבר כזה?

בנקודה הזאת של המציאות מתגלה הבדל יסודי בין האיש המאמין לבין מי שאיננו מאמין. אדם שאיננו מאמין חי בעצם בהוויה טרגית, טרגדיה של בעיה שאין לה פתרון, של מבוך שאין ממנו מוצא. מבחינה מעשית, תגובותיהם של אנשים שונים לאותה בעיית יסוד תלויות בצדדים רבים של אישיותם, ולכן יכולה להיות תגובה אופטימית או פסימית, משתקת או מעוררת פעילות, אבל ברקע של כל הדברים הללו נמצאת התחושה שעולמנו הוא "צִלְמוֹת וְלֹא סֻדָּרִים" (איוב י', כב).

האדם המאמין מודע לבעיית המבוך, אלא שהוא אינו רואה את החיים במבוך כגורל עיוור ומקרי. על פי חז"ל, בשעה שמצא אברהם אבינו את ריבונו של עולם הבין שיש מנהיג לבירה (בראשית רבה פרשה לט א). ה"בירה", המבנה, הארמון, שבו אנו נמצאים - יש לו יוצר, ויש בו כוונה, ויש מי שמנהל את הסדרים הפנימיים שבו. נקודת המבט האמונית היא שהחיים, או מבוך הקיום, יש להם פשר מצד עצמם, שאיננו רק מבנה המורכב מסידור בלתי משמעי של הדברים המגובבים זה ליד זה, אלא שיש בעלות האחראית על התנהלות החיים במבוך. מכאן ואילך אין זה אומר שלמאמין יש חיים פשוטים וברורים יותר; שהרי ייתכן שהפשר, הסוד, או במילים

חובת האדם בעולמו

אחרות: היציאה מן המבוך, הם מציאות שאינה מוכנת בהכרח למי שנמצא בתוך העולם. עם זה, ההנחה שיש פשר למציאות נותנת לאדם אפשרות לפחות לחפש את הפתרון. גם אם הפתרון לא יימצא, המאמין יודע כי הדבר תלוי בחוסר יכולתו להבין את הסדר הפנימי, אך הנחמה טמונה בהבנה שמנהיג הבירה מנהל את הבירה.

מעגלי זהות

פתחנו את הדיון בשאלה כיצד ידע האדם מה עליו לעשות בעולמו, אך נראה שבסופו של דבר, לפחות בתקופות חיים מסוימות, אנשים מוצאים דרך שנותנת להם פשר ומשמעות, ואולי אפילו תחושת ביטחון שהם בדרך הנכונה. הבעיה הגדולה יותר היא כיצד האדם מתנהל בין החובות הרבות שיש לו מבלי לחיות בתודעה מתמדת של החמצה. כך לדוגמה בשעה שאדם מקדיש את חייו ללימוד תורה או למקצוע תובעני, בהכרח הוא מחמיץ עולמות שיש להם ערך מצד עצמם כגון עולם הזוגיות, גידול ילדים ועוד. האם נכון שאדם יקדיש את חייו לכיוון שבחר גם בשעה שהדבר יבוא על חשבון עולמות אחרים, או שמא יש אפשרות אחרת?

האדם המאמין מחלק את חייו בין שלושה עולמות נפרדים: א. אני והקב"ה; ב. אני והחברה; ג. אני והמשפחה. כמות הזמן, האיכות והחשיבות שאדם מקדיש לכל חלק משתנה מאדם לאדם. השאלות המהותיות הן: מהו יחסו של האדם לעולמות אלו, ומה הם הקשרים ביניהם? האם אדם אחד הוא הפועל בשלושת העולמות, או שמא האדם מתנהג באופן שונה בכל אחד מהעולמות? כיצד האדם מרגיש בכל אחד מהעולמות? ומהו יחסו הדתי לכל אחד מעולמות אלה?

האם האדם רואה בעצמו דמות אחת שהחלקים השונים בה צריכים להשתלב זה בזה, או שמא מה שלא חייב להשתלב לא משתלב? במילים אחרות נשאל, האם האדם חי בעולם אחדותי שבו יש מקום לכל הדברים שהוא עושה, או בעולם שיש בו סתירות פנימיות ודברים רבים נעשים מתוך ההכרח? (כך לדוגמה, הצורך בפרנסה יכול להיתפס כעומד בסתירה לחובת לימוד התורה, אלא שהפרנסה היא הכרח שעושים אותו בליט ברירה, אך מבחינה היררכית מקומה נחות).

הנוסח הדתי-לאומי הוא לכאורה נוסח המציע סינתזה. הרב קוק דיבר רבות על האחדות האפשרית בין העולמות השונים, אך למרות זאת נראה שלא נבנתה תבנית המאפשרת לסינתזה לבוא לידי ביטוי. בפועל, הנוסח הדתי-לאומי מושפע יותר מתורת הרש"ר הירש של "תורה עם דרך ארץ", באופן שהתורה והדרך-ארץ חיים זה לצד זה, אך לא זה בתוך זה בתרכובת חדשה. עובדה זו עצובה משום שהציבור הדתי-לאומי חי גם בעולם הדתי וגם בעולמות נוספים, אך לא נוצרת שם סינתזה משמעותית. השידוך בין העולמות הוא מעשי, ואינו חיבור של קשר עמוק ומהותי. אותו יחס בעייתי קיים גם בעולמות שהוזכרו לעיל. האם כל אחד משלושת התחומים האלה - הקשר של האדם לאל, לחברה ולמשפחתו - עומד כתחום עצמאי בפני עצמו, או שמא האדם מצליח לאחד את התחומים זה עם זה?

מתוך נקודת מבט דתית, ודאי שהעניין הדתי צריך להוביל את העולמות השונים ולהנחותם, באופן שחיי המשפחה והתעסוקה יימדדו לפי המדרג הדתי. בסופו של יום, האדם צריך לשאול את עצמו האם חיי הדת, המשפחה והתעסוקה נעשים כפי שמצפים ממנו מלמעלה. האם מעגלי חייו הן בבית, הן בעבודה, נעשים לשם שמיים? יצירת סינתזה בין התחומים היא אידיאל שלא ברור תמיד

חובת האדם בעולמו

איך מיישמים אותו. האידיאל הוא שתהיה נקודת מרכז אחת בכל התחומים, ולא כמה דמויות שנמצאות בגוף אחד. הרעיון החסידי הוא שאדם לא רק אוכל ושותה לשם שמיים, אלא גם עושה את מלאכתו, מגדל את משפחתו וכל שאר ענייניו לשם שמיים. פעמים שאדם מדבר על עבודת ה' בנושא מרכזי בעבורו, אלא שבפועל רוב חייו הוא עסוק בעניינים אחרים, משום שיש חלוקה מהותית בין ענייניו הדתיים לבין ענייני החולין שלו. אך אדם שיש לו מהלך חיים שכל ענייניו, כולל מעשי החולין, הם חלק מעבודת ה', אזי בכל מעשיו הוא עובד ה'.

מעגלי היתר

היכן עובר הגבול? כיצד ידע האדם אם הוא עובד את עצמו - את רצונותיו וכישרונותיו, או שמא באמת ובתמים העבודה היא לצורך גבוה?

האדם הדתי חי את חייו לאור שלוש קטגוריות: מצווה, איסור, היתר. מצוות הן החובות הדתיות, האיסור כולל את הדברים האסורים, וההיתר (החולין) מבטא מרווח עצום של דברים מותרים הנתונים לבחירתו של האדם. יש זמנים מסוימים ואופנים מסוימים שבהם יש חובה מוגדרת של מצווה, ויש זמנים אחרים שיש בהם איסור לעברות, ובאמצע יש דברים שאין בהם לא מצווה ולא איסור, אלא פעילות לפי בחירה. בפועל, רוב האנשים חיים את חייהם באזור של החולין. החלוקה הזאת בוודאי נכונה מבחינת עולם ההלכה, אך יש לציין שבשפת הקבלה אין עולם שהוא כולו חולין, אלא יש עולם של קדושה, טומאה, ועולם של קליפת נוגה שהוא איננו עולם ניטרלי.

השאלה המרכזית היא: למי שייך עולם ההיתר? לאיזו רשות הוא שייך? ההנחה היא שעולם ההיתר ודאי איננו עולם של ריק, אלא הוא בקטגוריה של "אין עוד מלבדו", וממילא צריך לשייך את כל דברי החולין כנובעים מהקב"ה. אם נייחס לעולם הרשות מקור של הוויה ניטרלית, ממילא נניח שיש מקור של חיים שהוא "אלוהים אחרים". אם יש דבר חי וקיים שיכול לעשות כל מיני דברים, והוא עולם שאינו שייך או אינו עומד לפני הקב"ה, הרי שיש לנו אלוהים אחרים או עבודה זרה. ההגדרה של התורה היא: "בְּשָׂמִים מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד" (דברים ד', ט), והכוונה שיש רק מקור אחד של כוח ושל בריאה, אך אין עולם ניטרלי.

ישנם אנשים שנוח להם שיש אזורי ריק שהקב"ה לכאורה לא נמצא בהם, ונובע מכך שיש אזורים שיש להם חיים משל עצמם. יש הטוענים שהקב"ה גזר עליי איסורים, אך אין לו מה לומר לי על אודות השימוש בזמני הפנוי, על אודות המוזיקה הקלאסית שאני אוהב לשמוע, או על שאני מדשן את השושנים בגינה. התפיסה ההומניסטית רואה באדם ובכוחותיו ישות בפני עצמה, ואין לו לאדם אלא לפתח את עצמו ואת יכולותיו. בניגוד לתפיסה זו, התפיסה הדתית טוענת ש"אין עוד מלבדו", וגם חיי החולין נובעים מכך. העובדה שהדברים שייכים לקב"ה ונובעים מכוחו ושכל חפצי העולם הם חפציו של הקב"ה גורמת לשינוי נקודת ההשקפה של האדם. והשאלה העולה מכל אלה היא איך עושים כל מעשה, גם ממעשי החולין, בקדושה.

רוב המקובלים טענו שתפיסת הצמצום שלפיה הקב"ה השאיר "חלל פנוי" בעולם לאדם לפעול כרצונו איננה כפשוטה. החלל אינו חלל אמתי, אלא נראה לבני האדם כחלל אמתי, אך לקב"ה החלל איננו פנוי, כי "לית אתר פנוי מיניה". התפיסה שאין מקום פנוי

חובת האדם בעולמו

מהאלוקות מביאה להבנה שגם דברים שלא מברכים עליהם "אשר קידשנו במצוותיו", אפשר למצוא בהם קדושה, משום שהם חלק מעולמו של הקב"ה. גם כאשר אדם מפתח משוואה במתמטיקה, או קורא סיפור לילד לפני השינה, או עורך במעדר כדי לגדל פרחים, הדברים יכולים להיעשות ממקום של קדושה. כאשר האדם ניגש לעולם מנקודת מבט של "אין עוד מלבדו", כל מעשיו והתעסקותו בענייני העולם הם עיסוקים בעולמו של הקב"ה, וממילא כל מעשה הוא מעשה של קדושה והתעסקות בחפציו של הקב"ה. נקודת מבט זו מפחיתה מאוד את החציצה שבין הקודש והחול, ואדם שחי את חייו בצורה זו הריהו הולך מקודש לקודש.

היררכיית המעשים

שאלת ההיררכיה במעשים שאנו עושים אינה פשוטה. מהפסוק "נְעוּ מַעֲגַלְתֵּיהָ לֹא תִדְעוּ" (משלי ה', ו) לומדים שהאדם אינו יכול לדעת איזו מצווה גדולה ואיזו לא, ואף אינו יכול לדעת איזה שכר יקבל על מעשיו, משום שהקב"ה רצה שלא נדע. עובדה זו גורמת לאי-ודאות מתמדת בחיי האדם באשר לבחירת מעשיו. כך לדוגמה, איש רוח שכוהן בכתובה יתלבט אם להקדיש את זמנו לכתיבה, או שמא להקדיש זמן גם לשיחות עם אנשים כדי לפתוח להם פתחי תקווה. מסיפורי חסידים רבים עולה שפעמים דווקא המעשה הנחות שאינו מקובל גובר על המעשה הנחשב לנעלה. כך לדוגמה, הסיפור על שמעון'ה היהודי שתמיד נעדר מתפילות יום כיפור כי חיפש בבתי העיירה את הילד הבוכה ואת הזקן שצריך לסועדו, או הילד שמצליח לפרוץ שערי שמייים בניגונו או בקפיצתו משום שלא ידע להתפלל. סיפור אחר מספרים על הארמו'ר מקו'ניץ, שבטיש

שהיה עורך ישבו הרבנים מאחורה והסנדלרים מקדימה כדי לרומם את העם הפשוט, ועוד הרבה. באופן אחר מסופר בפרקא דחסידי המופיע בירושלמי (ירושלמי תענית פ"א, ה ע"א) על אדם שהיה לו שם גנאי כי היה מסרסר בזונות, ולתדהמת הקהל קיבל רב הונא סימן משמיים למנות אותו להיות שליח הציבור של הקהל. לאחר זמן התברר שהגיעה אישה נשואה לסרסור, והוא שילם לה כסף כדי שלא תרד לזנות, ובזכות מעשה זה הוא היה ראוי להיות שליח הציבור. משורר תהילים שואל: "מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה'" (תהילים כ"ד, ג), ומשיב לשאלה: "נָקִי כַפַּיִם וְבֵר לֵבָב" (שם, ד). המשורר אינו מתאר כלל אם האיש הזה מתפלל, לומד תורה, מקפיד על המצוות וכו', אלא מעמיד את נקי הכפיים ובר הלכב בראש הזוכים לראות את פני ה'. שאלת סדרי העדיפות שאדם בונה בחייו היא קשה. במקרה שאדם עוסק בענייני חולין, אך מקדים ואומר "לשם ייחוד קודשא", האם החולין הופך להיות קודש? האם החולין מגיע לדרגה של קדושת המצוות? שאלת סדרי העדיפות נכנסת כאמור תחת הקטגוריה של "נָעוּ מַעֲגַלְתֵיהָ לֹא תִדְעוּ", והאדם מתלבט בעניין זה בשוכבו ובקומו. גם אדם שבוחר להיות ב"צד הבטוח" ומקבל על עצמו לעסוק בתורה ולהסתפק בפת במלח, האם ברור שבכית דין של מעלה יצדיקו החלטה זו בשעה שבני ביתו רעבים ללחם או לשאר צרכים בסיסיים? כשנדרשים בכל זאת להיררכיה בין הדברים, הרי שלימוד תורה נחשב יותר מכל המצוות, וכל מצווה שיכולה להיעשות על ידי אחרים נדחית מפני לימוד התורה. לאחר לימוד התורה באות המצוות, ולבסוף החולין. אלא שההיררכיה איננה מוחלטת. כך לדוגמה מצוות עשה שהזמן גרמן דורשות את העשייה המידית שלהן אף על חשבון לימוד תורה. גם בתוך עולם המצוות ההיררכיה אינה ברורה תמיד, כך לדוגמה כשהיו שואלים את הרב חיים מבריסק

חובת האדם בעולמו

אם לצום או לא, הוא היה מקל שלא לצום, משום שלטענתו הוא מחמיר בהלכות פיקוח נפש. השאלה מתי להחמיר ומתי להקל היא עצמה יוצרת מעין היררכיה. מסופר על תלמידי חכמים שהסירו את המכשולים משבילי ארץ ישראל מתוך חיבת הארץ. סיפור זה מלמד גם הוא על הגמישות של ההיררכיה, ועל מקרים שבהם סדרי העדיפות בכל זאת משתנים. למרות כל זאת, התהייה בשאלות אלו מתגלגלת לפתחו של האדם, ועד שלא מקבלים פתק משמיים, הרי שעל האדם להכריע בעצמו.

הנאה ומחויבות

לפעמים אנשים חשים הנאה ממצווה מסוימת או ממעשה חולין, ומתוך כך מסיקים שמשמיים מכוונים אותם לעסוק יותר במצוות או במעשים הגורמים להם להנאה. האם יש אמת בתחושה זו?

תפיסה זו אין לה לכאורה על מה לסמוך משום ש"מצוות לא ליהנות ניתנו" (עירובין לא ע"א; ראש השנה כח ע"א), וההנאה המיוחדת של פלוני ממצווה מסוימת אינה מוסיפה על המצווה או גורעת ממנה. ההנאה איננה קריטריון ואיננה קנה מידה לענייני שמיים. אדם שנהנה יש לו אולי ערך מוסף, אך אין הדבר קובע לגבי סדר העדיפויות. גם מעשה חולין שנלווית אליו הנאה, אין המעשה הופך לקדוש עד שייעשה ממקום של קדושה. אף שאנו מתפללים שבצד לימוד התורה נחוש את טעם הערבות - ההנאה ("וְהֵעֲרַב נָא"), עדיין הערבות היא רק בונוס, ואינה קנה מידה. מנגנון ההנאה הוא מנגנון עזר למה שתורם לקיום הפיזי של האדם, אך אין בכוחו ללמד על חשיבותם או קדימותם של המעשים.

בעניין זה ראוי לציין שהגישה ההומנית, המאמינה באדם וממילא מעודדת אותו להוציא לפועל את יכולותיו וכישוריו, היא מעין עבודה זרה, משום שהאדם בסופו של דבר "עובד את עצמו". עובד ה' מכוון שכל מעשיו יהיו "בְּלִתִּי לֵה' לְבָדוֹ" (שמות כ"ב, יט), ומה שלא שייך לה' לבדו, יכול להיות עבודה זרה. פעמים שאנשים הדוגלים בגישה ההומנית הם אגואיסטים החושבים שחזות העולם היא חזות העצמי, ושהם עצמם מרכז העולם. יהודי עובד ה' יודע שהוא עצמו איננו מרכז העולם, ומסיבה זו יש הטוענים שיהודים הולכים בכיסוי ראש כדי לזכור שיש משהו גבוה יותר מהם עצמם, ובדיוק בנקודה זו המחלוקת עם הגישה ההומניסטית.

בסופו של דבר, על האדם לעשות את מה שצריך לעשות - לברור תמיד את העיקר מתוך הטפל - אלא שראוי לשים לב שגם בתוך עולם החיוב (העיקר) יש דרגות לאופן שבו האדם מבצע את המוטל עליו. כך לדוגמה, למצוות הצדקה יש עשר מעלות המשנות את מעשה המצווה באופן מהותי. אומנם נתינת הצדקה היא מעשה המצווה, אלא שאופן נתינת הצדקה מגדיר את המדרגה של המצווה.

שמחת הפשטות

הביטוי "יִשְׂרָי לֵב" מופיע בתהילים כמה פעמים (תהילים ז', יא; ל"ו, יא ועוד), ונראה שישרי הלב גדולים מהצדיקים (תהילים ל"ב, צז). ישרי הלב מתייחסים לדברים בלי חשבונות ופולפולים הם רואים את הדברים ועושים אותם באופן ישר - לא ממקום של טיפשות, אלא מתוך תמימות חיונית. ישרי הלב רואים את הדברים בפשטותם, הם יכולים לחוות חוויות בלי תערובת, ולכן הם עצובים בשעת עצב ושמחים בשעת שמחה - "לְיִשְׂרָי לֵב שְׂמֵחָה" (תהילים צ"ז, יא). הם

חובת האדם בעולמו

רואים דברים באופן אחדותי יותר, והם בדרך כלל מצליחים לראות את הגרעין החיובי בבסיס הדברים.

ההפך מישרות לב היא העקמומיות שבלב הגורמת לאנשים לא לחשוב ישר כי כל הזמן חושבים על אפשרויות אחרות, או על אינטרסים הקשורים במצב. כך לדוגמה, במקרים רבים הפילוסופים אינם ישרי לב, וגם התעסקות מרובה בספרות ובהשכלה גורמת לעקמומיות שבלב, משום שהתחומים האלה מחלקים את המציאות לגורמים ולגורמי משנה, בלי לראות את הדברים בפשטותם.

האדמו"ר מקוצק שאל פעם את הבן של האדמו"ר מוורקא (שהיה ידיד קרוב של האדמו"ר מקוצק): מה היה הדבר החשוב ביותר לאביך? הבן ענה שהדבר החשוב ביותר היה הדבר שהוא עסק בו באותו הרגע. תשובה זו מבטאת את הפשטות והערך שהוא נתן לכל עיסוק מעיסוקיו - את ישרות הלב.

ילדים קטנים תופסים את העולם כמקום אחדותי. כך לדוגמה, הם יכולים לשוחח עם הכלב והדלת תוך כדי משחק. כשהילד גדל הוא אומנם מרוויח חוכמה, אך הוא מאבד את התום ואת התפיסה האחדותית. השאלה היא איך אפשר להיות מבוגר המשתמש בכלי החוכמה והביקורת, אך עדיין לשמור על התמימות וישרות הלב.

איינשטיין הגיע להישגיו המדעיים משום שהוא שאל שאלות פשוטות ובסיסיות הנובעות מתמימות רבה. כך לדוגמה, איינשטיין שאל: מדוע דבר זה לא מתנהג כמו דבר זה? וכדומה. היו בדורו אנשים חכמים אחרים, אלא שהם מצאו תירוצים לשאלות, ואילו איינשטיין הסתכל על העולם מנקודת מבט אחדותית ופשוטה, מבלי לתרץ תירוצים, וזה עצמו אפשר לו את הפריצה המדעית.

היחס שבין ישרי הלב לעקמומי הלב נכון גם ביחס לתיאולוגיה. האלילות הייתה שלב מתקדם בתפיסת העולם, משום שבמקום

לתפוס את העולם כמקום אחדותי, החלו עובדי האלילים לחלק בין הכוחות הרבים ונתנו לכל כוח תפקיד. כך לדוגמה, יש ממונה על האור וממונה על החושך, על הטוב ועל הרע וכו'. אברהם אבינו, שבא ממרכזי התרבות הגדולים, הציע לראות את העולם לא באופן מתוחכם אלא באופן ישר ופשוט, ולכן חיפש את המכנה המשותף העומד מאחורי כל הכוחות.

בנושא זה מפורסמת (בעיקר בספרי הקבלה) הערה לא מתנצלת, ואפילו מתריסה, של ר' שמשון מקינון מבעלי התוספות. לאחר שהסבירו לו בפירוט את עיקרי סודות התפילה המופיעים בספרות הקבלה, הוא טען: "אני מתפלל לדעת זה התינוק" (מובא בשו"ת ריב"ש קנז). בדברים האלה, של אדם שהיה גם אדם גדול וגם איש אשר רוח בו, יש למעשה אמירה חד-משמעית: הוא איננו רוצה להיכנס אל כל העולמות המופשטים, והוא בוחר להישאר בעולם הרגשי-חוייתי הפשוט - "דעת זה התינוק". ראוי להוסיף שגם אותם אנשים - שהיו שקועים הם עצמם בעולמות המופשטים, בין בצד הפילוסופי שלהם, בין בצד הקבלי שלהם - לא זלזלו באמירה הזאת של בעל התוספות, והם הבינו שיש כאן הכרעה עקרונית שאיננה עניין של חולשה, אלא של גישה אחרת.

עיון בספר קהלת מראה ששלמה המלך עצמו סבל מחוכמתו, ולכן הציע לאדם בסופו של דבר ליהנות מחייו הפשוטים. כך לדוגמה: "רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אָהַבְתָּ" (קהלת ט', ט) - בלי התחכמויות וכלי סיבוכים, אלא שנראה שהוא עצמו לא יכול היה לעשות זאת. בספר קהלת מפרק שלמה כל דבר לגורמים כדי לעמוד על טיב העניין (פירוק החוכמה, השמחה, הזמניות שבעולם), אלא שאחרי הפירוק לא נשאר דבר חוץ מהסיום הפשוט שישרי הלב יודעים מלכתחילה, "אֵת הָאֱלֹקִים יֵרָא וְאֵת מִצְוֹתָיו שְׁמֹר" (קהלת י"ב, יג).

בניגוד לקהלת, הצליח איוב לעבור מהפך. איוב מחפש תשובות לשאלותיו הנובעות מהחוכמה והצדק. בסוף הספר הקב"ה מתגלה לאיוב ושואל אותו שאלות הקשורות בפלאי הבריאה, אך אין הוא משיב לאיוב על שאלותיו. תגובת איוב להתגלות ה' היא: "לְשִׁמְעַ אֲזֵן שְׁמַעְתִּיךָ וְעֵתָה עֵינַי רָאִתִּיךָ. עַל כֵּן אֶמָּאֵס וְנִחַמְתִּי עַל עֲפָר וְאֶפְרָר" (איוב מ"ב, ה-ו). נראה שברגע שנחשפה לפני איוב התגלות ה', כל שאלותיו נמוגו, משום שאיוב גילה שהקב"ה נמצא, ועצם ההתגלות הובילה אותו למידת הפשטות, לקבל את מלכות ה' מבלי להתחכם. פעמים שההפך מישרי הלב אינם עקמומי הלב, אלא בעלי המחשבה האנליטית הקרה. יש שתי דרכים שיכול אדם להתייחס בהן לדברים: יש התייחסות של התבוננות אובייקטיבית אנליטית שיש בה מידה ומשקל, צבע וכמות, וכיוצא בהם; ויש דרך ההתייחסות של השירה המבטאת את ישרות הלב. כל עיקרה של השירה הוא ביצירה של דימויים והשוואות שיש להם מקום ויש בהם עניין בתוך השירה או במצב הרוח שיוצר את השירה. ואף על פי שהביטויים של השירה אינם מתארים את הדברים כהווייתם החיצונית, ואף אינם גורמים בדרך כלל למשורר או לקורא השירה לשנות את התמונה הממשית של העולם; ואף על פי ש"מיטב השיר כזבו" (כדברי ר' משה בן עזרא) - עם זה, השיר בעצמו הוא לפי דרכו גם כן אמת, אלא שזו אמת מסוג אחר.

וככל הדברים האלה, הוא עניינה של עבודת ה'. כאשר עבודת ה' מתבטאת בתפילה ובהשתפכות הנפש ראוי כי יבחר האדם בנקודת מבט של פשטות. כלומר, נקודת מבט הרואה את הדברים באותו אופן שליבו של האדם יש לו התקשרות, והוא חש בתהודה אליה. ואף על פי שיש גבולות וגדרים שצריך להישמר בהם גם בעניין זה, שכן אין אדם מבוגר בשעת תפילתו יכול להיות במצב תודעה

של ילד קטן, מכל מקום כדי להגיע להתדבקות רגשית באהבה וביראה, בתחינה ובתודה, הרי הוא צריך להיות נתון בתוך העולם של רגשות הלב - או בלשון אחרת, בעולם של שירה. ומאידך גיסא, כאשר הוא עוסק בהתבוננות בבחינת השכל והתודעה הרמה, הריהו מחויב להכיר את הדברים בראייה שיש בה הפשטה, ולפעמים גם ריחוק הרגש. ואין לו לאדם לתהות על הכפילות הזאת בהרגשתו ובהבנתו, משום שהיא קשורה אל עצם מהותו האנושית. אומנם יש אנשים נדירים שגם המחשבה המופשטת, המורחקת, מביאה אותם לידי התרגשות, ובמידה מסוימת, ככל שהאדם מפותח יותר מבחינת השגותיו הרוחניות הוא יכול להגיע גם להתרוממות רגשית, ולא רק להשכלה מרוחקת. עם זה, גם אז יישאר המקום הפנוי להרגשות לב שאינן בדרגה זו של הפשטה, ושאף על פי כן הן חלק נחוץ ואפילו חיוני בעבודת ה'.

ישרי הלב אם כן שמחים באופנים השונים של הדברים הפשוטים, הם זוכים לחיות בישרות ובלי התחכמויות את הכאן והעכשיו באופן אחדותי. גם בשעה שהם עוסקים בעולם החוכמה הם יודעים בזמנים הנכונים להימצא בעולמות של פשטות וישרות הלב.